

Janko Pleterški

Zgodovina in delo pravnikov

Delovanje Osvobodilne fronte in delovanje njenih nasprotnikov, ki so se maja 1942 po dolgem obotavljanju združili v Slovensko zavezo, oboje je imelo ves čas poleg političnih, vojaških in propagandnih vidikov tudi zelo poudarjene pravne vidike obeh vrst, notranje pravne (nacionalne, imenovane tudi 'municipalne') in mednarodno (meddržavno) pravne. Nasprotniki Osvobodilne fronte so spočetka in še dolgo potem trdili, da gre v njeni odporniški dejavnosti za nezakonito zavračanje begunske vlade (v Londonu) kot predstavnice naroda in jugoslovanske države in kralja.

Pravo je dandanes žal skrajno zadržano pri raziskovanju novejše slovenske zgodovine z metodo in kriteriji svoje stroke. (Kot pravcato izjemo občutimo npr. članka profesorja Stojana Pretnarja v dnevnem tisku). Ali je kje kako novo delo o pravnih vidikih okupacije, odpora in kolaboracije? Ali pravoslovno delo o tezi, da gre za državljansko vojno? Ali o tezi, da so bile kolaboracijske vojaške formacije - MVAC, Slowenische Landeswehr - po vojnem pravu zakonite? Ali je kje temeljna razprava o vprašanih mednarodne in notranje pravne kontinuitete Jugoslavije in s tem v zvezi seveda tudi o pravnem vidiku kolaboracije? Morda sem premalo informiran in preveč pod vtisom dejstva, da za posvet "Slovenci in država" (organiziral ga je SAZU novembra 1994) ni bilo mogoče pridobiti referenta o kontinuiteti in samoodločbi.¹

Tu hočem opozoriti le na eno izmed vprašanj, pri katerih zgodovinar težko pogreša na novo premišljeno besedo pravne stroke. To je vprašanje III. zasedanja Vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1941 v Ljubljani. Tema je tudi aktualna. Zadeva namreč vprašanje o razmerju med priznavanjem mednarodnopravne kontinuitete jugoslovanske države v letih, ko jo je sovražnik vojaško razbil in njeno ozemlje razdeljeno podvrgel okupaciji, in med priznavanjem nastanka slovenske države v istem času, 1941-1945, v teku protifašistične osvobodilne vojne z okupanti na domačih tleh.

Da bi dobili odgovor za današnjo rabo, lahko vprašamo še določneje: ali more federativna Jugoslavija iz leta 1943 oziroma 1945 po pravu veljati za (na)novosestavljeno državo narodov, ki so se v (skupni in posamezni) osvobodilni vojni že poprej vsak zase državno konstituirali in nato v federacijo vstopili na podlagi samoodločbe kot državni narodi? Ali pa gre za preprosto kontinuiteto (kraljevine) Jugoslavije, ki je bila po mnenju nekaterih pravnikov (zahodnih, na Balkanu pa zlasti srbskih) tudi v leta 1945 in pozneje, sama po sebi, le nadaljevanje Kraljevine Srbije, tj. države, ki je že 1. decembra 1918 svojo oblast razširila na južnoslovanska ozemlja razpadle Habsburške monarhije? Gre za vprašanje, ki opredeljuje izhodišče za presojo, ali je šlo leta 1991 za osamosvojitve Republike Slovenije po poti razhoda subjektov jugoslovanske federacije, ali za enostransko odcepitev od države, katere pravna osebnost izvira iz Srbije in ki le-tej edini še vedno pripada, četudi

¹ *Slovenci in država*, zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU od 9. do 11. novembra 1949. Ljubljana 1995.

obstaja zdaj le še v zmanjšanem obsegu. Skratka, gre za važen element vprašanja o sukcesiji.

Zgodovinarji so dozdej stvari že natanko preučili. Posamezno so segali tudi v pravne presoje. Vendar mora tudi pravo danes reči svojo besedo o zgodovini. Brez tega bi njegovi lastni argumenti lebdeli, ne stali.

Prav na začetku odporniških bojev se je 23. avgusta 1941 na jugoslovanski partizanski strani pojavila misel, postaviti na domačih tleh Nacionalni komite osvoboditve (Jugoslavije) kot neke vrste osrednjo ljudsko oblast, sestavljeno iz raznih političnih tokov, ki naj bi z razglasom poklicala v obči boj (komunistov in demokratov) proti okupatorjem. Ustanovitev takšnega bojnega organa bi gotovo pomenila izziv begunski vladi. Vendar se ideja ni uresničila. Toda nekaj podobnega se je zgodilo v Sloveniji 16. septembra 1941, ko je Vrhovni plenum OF ustanovil Slovenski narodnoosvobodilni odbor. Velika razlika pa je bila v tem, da ustanovitev SNOO formalno ni mogla pomeniti neposrednega izziva begunski vladi kot takšni, saj je ta obstajala samo kot enoten centralni organ Jugoslavije in kakšne 'stare' slovenske vlade v begunstvu ni bilo.

Odkrito nasprotje med partizanskim narodnoosvobodilnim gibanjem v okupirani Jugoslaviji na eni strani in begunsko vlado na drugi, se je izrazilo zato najprej na nižji ravni: ne v odnosu do celotne države, temveč ob vprašanju, kdo je pooblaščen voditi oboroženo odporniško vojaško organizacijo doma. Vlada je v tem smislu pooblastila polkovnika Dražo Mihailovića, ki je ostal v Srbiji v ilegali in tam organiziral ali od tam zbiral četniške enote, ustanovljene v drugih delih Jugoslavije, v Jugoslovansko vojsko v domovini. Njegove zahteve, da se druge odporniške enote (partizanske) postavijo pod njegovo izključno (ne skupno) poveljstvo, partizansko vodstvo ni sprejelo. Zato so v začetku novembra 1941 Mihailovićeve četniki v Srbiji napadli partizanske odrede. Kralj je Mihailovića kmalu povišal v generala in ga nato še imenoval za obrambnega ministra v begunski vladi. Vse enote, ki se mu niso podredile (partizanske), so razglasili za izdajalske in podvržene kazenskemu preganjanju.

V Sloveniji, kjer osvobojenega ozemlja še ni bilo, nastaja realna podtalna oblast odborov OF. Politična organizacija aktivnega odpora je postajala tako tudi nosilka podtalne avtonomne oblasti. Odbori OF so bili dejansko obenem organi uporniške oblasti, ki je že spodbijala oblast okupantov. V nadaljnjem razvoju se je začelo ločevanje političnih organov razvijajočega se odpora (odborov OF) od posebej ustanovljenih organov oblasti (narodnoosvobodilnih odborov). Nova oblast je na osvobojenih ozemljih Slovenije ukinjala in nadomeščala dotedanje organe oblasti. Samoumevno tiste, ki jih je postavil okupator sam (Gorenjska, Štajerska), a tudi tiste, ki so, čeprav stari jugoslovanski, postali organi oblasti italijanske države (Ljubljanska pokrajina). Podobno se je pozneje zgodilo z organi italijanske državne oblasti na Primorskem. Tak poskus je bil storjen tudi z nemškimi organi oblasti v odporniškem delu Koroške onstran jugoslovanske državne meje.

V zgodovinopisju je zapisano, da je uvodoma omenjeno III. zasedanje Vrhovnega plenuma OF, 16. septembra 1941 v Ljubljani, sprejelo sklep, da se Vrhovni plenum Osvobodilne Fronte konstituira v Slovenski narodni osvobodilni odbor (SNOO), da ta odbor "za časa osvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju" in da je "vsako orga-

niziranje izven okvira Osvobodilne fronte slovenskega naroda v času tujčeve okupacije škodljivo borbi za narodno svobodo." In zabeležen je sklep, da SNOO stopa "v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije, ker hoče uresničevati slogo in enotnost narodov Jugoslavije." In ugotovljeno je, da je SNOO takrat izdal proglas slovenskemu narodu, v katerem poudarja, da pomeni osnivanje tega organa "nov korak k svobodi, nov korak k osvoboditvi in združitvi vseh Slovencev, nov korak v dobo, ko bo slovenski narod na svoji zemlji svoj gospod". V zgodovini so zapisani tudi odloki SNOO: odlok o vključenju slovenskih partizanskih čet v narodno osvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije, odlok "glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev", in še dva 'upravna' odloka, o narodnem davku in o posojilu svobode.²

Vse to doživlja v zgodovinopisju in v zavesti javnosti različna vrednotenja in budi protislovne odmeve.

Iz vsega pisanja sta danes 'obviseli' predvsem dve sodbi: da je SNOO zahteval nekakšen monopolni politični položaj OF v življenju okupirane Slovenije; in da je bilo izključevanje drugih političnih dejavnikov podkrepjeno z grožnjo smrtna kazni konkurentom, z grožnjo, ki se je hitro in obilno uresničila. V delih različnih avtorjev in v delih iz različnih časov bi mogli slediti tej redukciji zaznavanja in razumevanja ustanovitve SNOO in njegovega vstopa v življenje okupirane Slovenije. Kajti, da gre za redukcijo, ne samo za politično zavračanje z današnjega vidika, ni težko ugotoviti.

Za označitev skrajne točke v obojem, redukciji in zavračanju, lahko služi naj-novejše izvajanje Tamare Griesser Pečar v ekspertizi, "ki jo je glavni javni tožilec dr. Anton Drobnič naročil za obnovitev Rožmanovega procesa". Tukaj preberemo: "Povsem odkrito je OF nastopila septembra 1941. Dne 16. 9. je zahtevala vodstvo celotnega osvobodilnega gibanja slovenskega ljudstva, ne da bi za to imela kakršnokoli pooblastilo - npr. na osnovi volitev ali referendumov (kar tudi sploh ni bilo mogoče). Taka monopolistična in absolutistična zahteva OF je zastrupila vzdušje med Slovenci v času, ko bi bilo v borbi proti okupatorju nujno potrebno združenje vseh sil - socialističnih prav tako kot krščanskih in liberalnih. Datum 16. 9. 1941 je tako pomenil začetek državljanske vojne in skozi desetletja - do danes - prikrite krivde komunistov. Sleherno organiziranje uporniških gibanj zunaj OF je Osvobodilna fronta kratko malo prepovedala.(...) SNOO se je v revolucionarnem odloku razglasil za edinega predstavnika, organizatorja in voditelja slovenskega naroda na vsem ozemlju, kjer prebiva. Tak sklep(...) je vsakomur, ki se ni strinjal s temeljnimi izhodišči OF, ki so jo vodili komunisti, odvzel pravico do upora proti okupatorju. S tem so ovirali meščanski upor(...)". Nato piše avtorica le še o 'zaščitnem' odloku SNOO. Najprej izrazi mnenje o tem, kaj naj bi OF z njim nameravala. O tem, kaj je bilo v njem dejansko napisano, pa poroča takole: "S tem (odlokom) so mnoge lahko označili za izdajalce ne glede na to, ali so dejansko sodelovali z okupatorjem ali če so ravno nasprotno - čeprav zunaj OF - delovali proti okupatorskim silam in so torej bili uporniki. Po tem odloku so jih 'za zaščito naroda' lahko obsodili na smrt. Kot 'izdajalce' so opredelili ovaduhe, dalje Slovence, ki so bili posredno ali neposredno 'v stiku z oblastniki okupatorjev, ali z

² *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji* (dalje DLR), knjiga I. Ljubljana 1962, dok. 38, 39, 40, 41, 42.

drugimi sovražniki svobode slovenskega naroda ali z njihovimi zaupniki'. Končno

Slovence, ki so za lastno potrebo ali za svoje skupine mobilizirali 'narodne sile za borbo proti osvoboditvi slovenskega naroda'.³

Vsakdo lahko sam pogleda, kaj piše v citiranih dokumentih in to primerja s pravkar navedenim. Morečega ugotavljanja, kaj je točno in kaj ni, ali kaj določujočega je izpuščeno, kaj je le problematična parafraza in kaj osebna interpretacija, vsega tega se tukaj ne nameravam lotiti. Brez tega trdim, da gre za hudo nekorektnost zgodovinarke in opozoriti hočem, da bi dokumente morali analizirati tudi pravniki, če naj slovenska javnost dobi gotovost, da jih zgodovinarke prav povzema in razlaga. Kajti že nevarnost pisanja 'po spominu' ali pod vtisom tega, kar so napisali drugi, je zelo velika. Pri besedilih pravnega značaja in pomena pa brez pravnega ocenjevanja še celo ne bi smeli več shajati. Saj pišejo podobno kakor avtorica brez preverjanja tudi nekateri drugi zgodovinarji. Ustanovitev in sklepe SNOO štejejo npr. k "levim odklonom" v politiki KP Slovenije, ki da se je "že sredi septembra (1941) odločila izdati odlok, v katerem je uzakonila pobijanje tistih Slovencev, ki naj bi bili tudi samo potencialni sodelavci okupatorja."

Podoba revolucionarnega 'sektaštva', terorja in podobnih pojavov je nedvomno nekaj zelo pomembnega, brez česar ni mogoče razumeti slovenskih političnih odnosov v "Ljubljanski pokrajini", tudi ne razmerja političnih subjektov do oblasti okupatorjev in do odpora proti njim. In prav 'zaščitni' odlok SNOO mora v tej podobi neizogibno imeti svoje mesto. Podobno velja za aspiracijo SNOO, da bi obveljal za edinega predstavnika naroda v času njegove osvobodilne borbe. Vendar vse na podlagi dognanih dejstev in - posebno je treba poudariti - ob upoštevanju celote pojava SNOO.

Glede upoštevanja celote pa stvar očitno šepa. Že nekoč je šepala, dandanes pa še posebno. A celota postane najprej vidna z vidika prava. Na to želim posebej opozoriti. Saj je bilo pravo tisto, ki je prvo uvidelo državnopravni pomen konstituiranja SNOO in njegovih odlokov in je ta pomen celo zapisalo v poseben zakon. Le malokdo še pomni, da je slovenska skupščina 23. februarja 1948 sprejela zakon o dogodkih v času NOB, pomembnih za pravni sistem republike. In tu najdemo konstituiranje SNOO in od njega sprejete odloke celo na prvem mestu. Šele potem pride vse tisto, brez česar tudi danes ne more shajati nobeno resno delo o graditvi slovenske državnosti: Kočevski zbor odposlancev, izvolitev 140-članskega SNOO, črnomaljsko zasedanje SNOO, preimenovanje v SNOS itn.⁴

Pri ustanovitvi SNOO 16. septembra 1941 gre namreč po tem pravnem mnenju za prvo dejanje v procesu ustanavljanja slovenske države. Vsa naslednja dejanja so z njim v zgodovinski in pravni kontinuiteti. Za prvega pravnega pisca o zgodovini ljudske oblasti in o nastanku in razvoju slovenske države, republike Slovenije, ni bilo tukaj nobenega dvoma in nič nejasnega. Treba se je spomniti, kaj je uvidel profesor Makso Šnuderl, ko je preučil sklep o konstituiranju SNOO: "Opirajoč se na (...) stvarno stanje v narodu, je postalo vrhovno politično vodstvo (ljudske vstaje) hkrati tudi vrhovni predstavniški organ z nalogo, da slovensko ljudstvo organizira in vodi. To še ni ustvaritev oblastvenega organizma z legislativno in eksekutivno močjo, ker pogoji za to še niso bili zreli. To je tipičen

³ Tamara Grieser Pečar, France Martin Dolinar: *Rožmanov proces*. Ljubljana 1996, str. 84-85.

⁴ Uradni list LRS, št. 10, odlok št. 58, 24. 2. 1948.

revolucionarni organ, vmesni organ v procesu graditve državnosti (...) Pomena
tega odloka so se

zavedali že takrat. Slovenski poročevalec je zapisal, 'da pomeni prvi korak k vzpostavitvi slovenske narodne suverenosti (...) prve znake slovenske oblasti, ki se z naraščajočo avtoriteto javlja v OF (...) Logična posledica moči OF'. Ta napoved se je uresničila. SNOO se je razvil v prihodnjih letih, zlasti s konstruktivno dejavnostjo njegovega izvršilnega organa IOOF, v SNOS, pozneje v Ljudsko skupščino LRS.⁵ S kontinuiteto do državnega zbora, bi dodali danes.

Seveda je mogoče ponovno in tudi drugače razpravljati o tem, kaj pomeni ustanovitev SNOO in kaj pomenijo njegovi odloki, če jih natanko preberemo. Morda si prej še priključimo v spomin, da Kardelj (najbrž ne brez Tita) v Srbiji takrat s tem dejanjem ni bil zadovoljen. Sporočil je v Slovenijo, da "so 'zakoni' o posojilu in narodnem davku opereta." To in nadaljnja reagiranja je natančno prikazal Tone Ferenc in izrazil mnenje, da je bila takšna kritika krivična. Pač glede na to, da oblast SNOO ni bila "opereta", temveč zelo oprijemljiva.⁶

Morda je Kardeljeva kritičnost povzročila, da se s fenomenom SNOO iz leta 1941 pravniki po Šnuderlu niso več dosti pečali. V nasprotju s tistimi ljudmi, ki se danes za pojav sicer zanimajo, a zelo enostransko, tako da sploh ne opazijo (nočejo opaziti), kaj je bistvo tistega dogodka. Bistvo je seveda konstituiranje SNOO samo. Njegovi odloki, kakršni so že bili, so temu bistvu podrejenega značaja in pomena. Kako so jih pozneje izvajali - zlasti "zaščitnega" - je novo vprašanje. Toda prvo bistvo dogodka je to, da gre pri ustanovitvi SNOO za voljo po slovenski državnosti, da gre za prvo dejanje pri ustanavljanju slovenske države, takorekoč za začetek njenega začetka.

SNOO je prvi v zgodovini nastali oblastni organ, ki realno uveljavlja načelo suverenosti slovenskega naroda, načelo njegove pravice do samoodločbe, organ, ki ustvarja začetek njegove narodne države (leta 1918 je bil formalni pravni subjekt "narod Slovencev, Hrvatov in Srbov"). To bistvo je za dolgo časa padlo v nekako pozabo. Znanstveno poročilo Inštituta za novejšo zgodovino *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955* ne omenja ustanovitve SNOO in bistva tega pojava niti v poglavju o graditvi slovenske državnosti. Če bi se bil kak današnji pravnik resno in brez predsodkov do NOB lotil vprašanja te 'graditve', bi pri tem ne mogel prezreti SNOO in bi tudi zgodovinarji bolj zagotovo videli, za kaj gre. Obe stroki sta prikrajšani.

Takšnega slovenskega državotvornega organa, kakršen se je pojavil s SNOO, dotlej ni bilo niti v zarodku in v nobenem političnem taboru, ne na domačih tleh ne v tujini. Tudi pozneje ni nihče zunaj Osvobodilne fronte ustanovil kakega (konkurenčnega) organa samostojne slovenske državne oblasti (kar bi seveda s pravnega stališča resnično pomenilo napoved državljanske vojne). Stara strankarska vodstva v Ljubljani so namreč zatrdno zavrnila zamisel voditelja Straže profesorja Lamberta Ehrlicha o ustanovitvi nekakšne tajne samostojne slovenske vlade.

Slovenska zaveza, ki se ustanovi osem mesecev po SNOO, ne ustanavlja posebnega slovenskega državnega organa, niti se sama za kaj takega ne okliče. Dokumenti v *Dosjeju Mačkovšek* razločno povedo, da se problema takega organa sicer

⁵ Makso Šnuderl: *Zgodovina ljudske oblasti*. Ljubljana 1950, str. 134-135.

⁶ Tone Ferenc: *Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, 1. Država v državi*. Ljubljana 1987, str. 20-38.

zaveda in da se v tem vprašanju odloča zavestno in v skladu s svojimi političnimi namerami. Drži se centralističnega in unitarnega državnega sistema, kakor ga predstavlja begunska kraljevska jugoslovanska vlada v tujini. Zavestno in namerno ostaja le v položaju političnega vodstva. Zato prepušča organiziranje vojske kot državno zadevo ministru Draži Mihailoviću in njegovim vojaškim pooblaščenecem v Sloveniji. In tega, da bi ustanovil poseben slovenski državni organ, noče tvegati niti Narodni odbor (naslednik Slovenske zaveze), ustanovljen konec 1944. Pa ne zato, ker dejansko nima več nikakršne državnopravne podlage, ko taji dejstvo, da je emigrantska vlada medtem priznala novo Jugoslavijo, njeno federativno ureditev in s tem tudi državno konstituirano federalno Slovenijo in njen vrhovni državni organ, Slovenski narodno osvobodilni svet. Narodni odbor le preprosto vztraja pri razbiti utvari o pravni upravičenosti boja proti OF in proti vsemu, kar je ta prinesla.

Od jugoslovanske vlade po novem priznani organ slovenske državne suverenosti SNOS pa ima svoj začetek ravno v SNOO iz septembra 1941. Kontinuiteta med njima je pravno in politično nepretrgana, je ugotavljal Makso Šnuderl. To po njegovi sodbi ni bilo dejanje zgolj strankarsko političnega značaja, temveč že dejanje narodne revolucije. Bilo je rojeno iz narodnega upora proti okupatorjem. Bilo je hkrati dejanje za okrepitev in zavarovanje Osvobodilne fronte, ki je odporniško gibanje postavila na noge in ga zdržema razvijala naprej.

Ne bi mogli reči, če to beremo z današnjimi očmi, da je prof. Šnuderl pretiraval. Zadel je v jedro pojava. Ugotovil je prvi dejansko storjeni korak v zgodovini nastanka slovenske države, korak, ki je bil logični nasledek dejstva, da je OF (edina!) začela dejavno uveljavljati suverenost naroda. Da je sprožila tisto v zgodovinskem procesu zraščeno verigo odločitev in stvaritev, na katere koncu je (današnja) slovenska država. In ničesar ni prikrival niti česa razkrival, ko je ugotovil, da je šlo za "tipičen revolucionarni organ". Organ slovenske narodne revolucije. Z drugimi besedami, ustanovitev SNOO najbrž ni dejanje, ki bi sodilo med zmote levičarskega radikalizma, marveč je to temeljni kamen za stavbo samostojne slovenske države!

Da je bil takšen organ že takrat nekaj narodu nujno potrebnega, dokazuje dejstvo, da je ideja o njem bila pereča tudi med politikami, ki so nasprotovali OF. Toda niso je uresničili, ko je bil čas še njihov in priložnost dana tudi njim. O tem piše Ciril Žebot. Z velikim občudovanjem profesorja Ehrlicha in z zapoznelim obžalovanjem, da nasprotniki OF ideje niso doumeli in uresničili. Toda eno je danes nedvomno. S kolaboracijo, četudi funkcionalno, ki se je zanjo prav Žebot tako zavzemal, ideja ni bila niti uresničljiva.

Profesor Lambert Ehrlich je bil prav od začetka okupacije prepričan, da "zasedena in razkosana Slovenija nujno potrebuje podtalno domače vodstvo ali 'vlado' (sic!), ki naj za čas vojne in sovražne zasedbe Slovence poveže in ohranja v vztrajni odločenosti za doseg združene in demokratične Slovenije po zavezniški zmagi". Vprašanje bodočih odnosov med narodi razkosane Jugoslavije bi sicer ostalo odprto do zavezniške zmage. Vendar bi ta podtalna vlada bila slovenska oblast, ki bi imela tudi "posebno kočljivo nalogo, da bo modro in učinkovito odločala o oblikah in obsegu vsenarnodnega odpora, v kolikor bo možen (...)" V tem enotnem narodnem vodstvu (zamišljeni organ bi torej združeval funkciji političnega vodstva in vlade) naj bi bile zastopane "predvojne (predšestojanuarske) slovenske politične

stranke (...) v sorazmerju z njihovo močjo, kot se je pokazala na parlamentarnih volitvah pred letom 1929". Pred KP pa se je treba vnaprej zavarovati in je ne pripustiti v ta organ, če ne bi učinkovito jamčila, "da se bo v razmerah sedanje narodne nesreče držala dogovorjenih ciljev in nalog podtalne narodne oblasti".

Tako je skoraj pol stoletja pozneje obnavljal spomin na prvotno idejo Žebot in ga prilagajal poznejšim izkušnjam, kajti, kaj bi sicer pomenila trditev, da je Ehrlich aprila 1941 predvideval, da se bo moralo "narodno vodstvo vnaprej ločiti od njenih (KPS) diverzantskih akcij"? Ali ni bil to že trden sklep, da se narodno vodstvo postavi na stališče čakanja, ne začenjanja oboroženega odpora?

Žebot pove, kako in s kakšnimi razlogi je šef SLS Natlačen zavrnil Ehrlichovo idejo. Ta je do pogovora z Natlačenom vključil še dodaten argument: podtalna vlada naj bi uveljavila "vrhovno slovensko oblast, kot si jo je bil 10. aprila 1941 javno privzel (Natlačenov) Narodni svet". Natlačen je imel pragmatične in načelne razloge za zavrnitev. Najprej je navedel, da bi takšna "podtalna obnova slovenske oblasti mogla izzvati Italijane in bi preklicali obljubljeno slovensko kulturno avtonomijo" in odpravili Ljubljansko pokrajino, njeno vlogo azila. Nato še: Predlog ni izvedljiv, ker so ga vprašani Natlačenov politični sodelavci odklonili, on sam pa se ne čuti pripravljenega za kaj tako nenavadnega. Načelno pa bi se obnove slovenske vrhovne oblasti (tj. "suverenega" aprilskega Narodnega sveta) v zasedeni Sloveniji, "če bi bila izvedljiva in vzdržljiva", mogla tolmačiti kot da je naperjena proti kontinuiteti Jugoslavije! "S tem pa bi slovensko bodočnost po zavezniški zmagi izpostavili nevarni zunanjepolitični negotovosti, ker nimamo od nikogar jamstva za priznanje samostojne Slovenije." Ehrlich je čutil, da ima Natlačen "dvakrat zvezane roke". Najprej od njegovih političnih sodelavcev, ki niso doumeli zgodovinskega pomena Ehrlichovega predloga. Nato mu je "zvezala roke še italijanska zasedbena oblast, ko ga je določila za vodilnega člana pokrajinskega Sosveta (Konzulte) kot nekakega političnega talca za ohranitev svoje dobrohotnosti do nesrečnih Slovencev". Takšno je spominjanje Cirila Žebota.⁷

Lastne ideje so se zbal. Zato, ker so bili v razmerju do okupatorja aneksionisti, v razmerju do odpora in vojnih potreb zaveznikov atentisti, v razmerju do Jugoslavije, trenutno navzoče le v oddajah BBC, pa lojalisti, ki za čas vojne krčevito odklanjajo vsako spremembo sistema, četudi bi ta bila v smislu uresničevanja demokratične pravice naroda do suverenosti in samoodločbe.

V temelju vseh temeljev je bilo pač to, da je ideologija glavnine nasprotnikov OF načelo narodne suverenosti sploh odklanjala. Ni je štela med obvezne kategorije 'naravnega prava', podobno kakor tudi demokracije ne. To je pomenilo, da ti ljudje načelno odklanjajo narodnorevolucionarno misel o organu slovenske suverenosti mimo vnaprejšnje privolitve in dovoljenja kralja Petra Karadorđevića. Čeprav je takrat o nujnosti narodne revolucije govorila in jo v ilegalnem letaku priporočala celo katoliška 'sredina' (Andrej Gosar, Jakob Šolar) in čeprav je že davnega oktobra 1918 tvegalo narodnorevolucionarno dejanje celo 'Koroščevo gibanje'. Kako so se odločitve za suverenost izogibali vse do konca, je pokazal njihov taborski parlament 3. maja 1945. Še vedno so se sklicevali na suverenost Jugoslavije, četudi je bila ta že zdavnaj 'oddana' Titu, in niso tvegali, da bi oklicali

⁷ Ciril Žebot: *Neminljiva Slovenija. Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije*. Celovec 1988, str. 195-197, 202, 206-214.

zahtevo po suvereni samostojnosti Slovenije, četudi bi to tedaj utegnila biti edina možnost, da si pridobijo svežo pravno legitimnost. Seveda le, če bi zahteva temeljila na vsaj znatni količini realne oblasti, na vsaj majhnem, a pomembnem kosu slovenskih tal. Ne le na ozki ljubeljski cesti v spremstvu nemške vojske.⁸

Danes se nihče ne spotika ob dejstvo, da je Draža Mihailović prepovedal partizanske enote. Bil je pač na položaju ministra jugoslovanske vlade, države, si vsakdo pri tem misli. Vsaka državna oblast je po svoji naravi izključujoča. Kdor bi danes poskušal sam ali celo s pomočjo oborožene sile neke tuje države podirati obstoječo oblast Republike Slovenije, bi to ekskluzivnost države kot takšne prav gotovo bridko izkusil. In posebnost prostovoljne kolaboracije v "Ljubljanski pokrajini" je bila v tem, da je prav to poskusila proti novi slovenski narodni državi. Gotovo, ta je v letih 1941-1942 šele nastajala. Toda nastajala je zelo realno, po poti narodne revolucije v vojni proti istemu okupantu, s katerim so se kolaboranti poistovetili. Kolikor je njena oblast že bila dejanska, je to bila edina slovenska oblast na sicer po sovražnikih okupiranem ozemlju Kraljevine Jugoslavije. Debelacije Jugoslavije niso priznavali niti zavezniki niti Osvobodilna fronta, javno pa le slovenski aneksionisti v Ljubljani. Njihov argument (skriven pred okupanti), da gre pri osvobodilnem odporu OF in njegovih organih za 'notranjega', mednarodno nepriznanega nasprotnika, brez pravic vojskujoče se strani (beligerenta), da oni zato sodelujejo le v zakonitem boju proti "banditom - tolovajem", je izgubil vsako veljavo že 1943, ko so zavezniki priznali NOV. Najpozneje pa v vseh ozirih v letu 1944, ko je novo federativno Jugoslavijo (vključno narodnorevolucionarno slovensko državnost) priznala tudi emigrantska vlada Kraljevine Jugoslavije. V tem trenutku se je pokazalo, koliko je vredno sklicevanje kolaborantov na mednarodno pravo, saj so brezpravno zavrnilo zakoniti in v odnosu do zavezniškega vojskovanja legitimni sporazum z Visa.

Pri tem je treba spomniti še na nekaj. IOOF je poskusil že 15. maja 1942 doseči priznanje SNOO tudi od jugoslovanske emigrantske vlade v tujini, katere mednarodne zakonitosti ni zanikal.⁹ To dejstvo se sploh pozablja. Sporazum si je zamislil s podobnimi pogoji, kakršni so dve leti pozneje postali temelj prej omenjenega sporazuma med kraljevsko in avnojsko vlado (vključno SNOO - SNOS) na domačih tleh. IOOF nikakor ni zahteval republike, kakor danes menijo in pišejo celo zgodovinarji.

Opredeleitev odnosa IOOF do begunske vlade se je takrat v bistvu ujemala s stališčem jugoslovanskega partizanskega vodstva, ne da bi IOOF zanj vedel. Josip Broz-Tito je 19. marca 1942 predlagal britanski misiji, ki jo je vodil Terence Atherton, naj se "oblikuje nova vlada iz demokratičnih elementov v domovini in tujini, ki bo objavila razglas s pozivom narodom Jugoslavije, naj se odločno bojujejo proti okupatorjem in ožigosajo vse sodelavce okupatorjev". Atherton predloga ni mogel posredovati, ker je bil med potovanjem k Draži Mihailoviću ubit.

Jeseni 1942 se je vrh KPJ odločil za ustanovitev Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ). To je v bistvu pomenilo dvoje: ponovno izrecno priznanje mednarodnopravno nepretrganega obstoja jugoslovanske države

⁸ Janko Pleterski: Slovenci od sovražnega napada na Jugoslavijo do osvoboditve države. Zgodovina v šoli, 1995, št. 3, str. 6-12.

⁹ DLR, II, dok. 31, str. 71-73; Izjava IOOF o londonski jugoslovanski vladi.

in

ob-

enem prvi poskus, da bi se ustanovila domača vlada NOG, ki bi zamenjala begunsko vlado kot predstavnico Jugoslavije v mednarodnih odnosih. Malo pred tem se sestane tudi SNOO. Že tretjič.

V nasprotju z vsem tem niso politični nosilci prostovoljne kolaboracije v "Ljubljanski pokrajini" nikoli poskusili doseči priznanja svojih stvaritev - MVAC in Slowenische Landeswehr - od katerekoli jugoslovanske vlade, kaj šele pri Združenih narodih. Drugače kakor npr. kolaboracijska Francija, ki so jo priznavale nevtralne države (ZDA). Ali kakor Paveličeva NDH, ki je poskusila doseči zunaj kroga Osi priznanje vsaj še Vatikana.

Slovenska zaveza ni bila pripravljena niti misliti na ponujene pogoje sporazuma IOOF (SNOO) z jugoslovansko vlado. Le sebe je štela za legitimno predstavnico okupiranega naroda, sklicujoč se na rezultate volitev iz leta 1927 (ne iz 1938!). Hkrati pa si je s kolaboracijo sama izničevala vsakršno legitimnost. Posamezne njene sestavine so namreč pomagale sovražniku ob vednosti in privolitvi celote Slovenske zaveze.

Vse to je tematika prava. In vse to ostaja predmet (politične) zgodovine, sociologije in vseh drugih ved, ki ugotavljajo pretekla dejanja, njihove motive in učinke. Samoumevno je to. A vendar je treba danes posebej poudariti, da brez prava zgodovine ni mogoče docela in prav dojeti. Razumeti npr., kaj pomeni izjava Borisa Kidriča, ko se pogovarja o tezi, da gre v boju, ki ga bojuje IOOF (SNOO) z enotami kolaborantov, za pravo (pravno označeno) državljansko vojno in ko tezo odbije: "Nacija (država) smo mi!"¹⁰ Seveda, če izjave ne beremo le kot podatek o lastnostih osebe, ki jo je izrekla.

Janko Pleterski

HISTORY AND THE LEGAL PROFESSION

S u m m a r y

The activity of the Liberation Front (LF) and that of its opponents in the Slovene Alliance (SA) possessed throughout strong legal, as well as political, military and propagandist aspects. The author pinpoints one question, which a historian can hardly confront without the aid of a fresh opinion from the legal profession. At the Third Session of the Supreme Plenary of the LF, held on September 16, 1941, in Ljubljana, the Slovene National Liberation Council (SNLC) was founded as a governing body. This event gave rise to the question of the relation between the international recognition of the legal continuity of the Yugoslav state (1941-1945) and that of the Slovene state, founded at the same time, during the war against the Fascist and Nazi occupiers.

The formation of the SNLC was, according to a legal opinion expressed by Maks Šnuderl in 1950, a historical event and the first step on the long way towards an independent Slovene state, in which all the following originated both historically and juridically. Šnuderl's opinion has been all but ignored by Slovene historiography, and recent writing has also diminished the importance of the event itself, using it mainly as an argument for the political dismissal of the Liberation Front.

¹⁰ Primerjaj besedila Borisa Kidriča: Padle so ovire. Ljudska pravica, 31. 12. 1943, št. 15; Zlata sredina, (brošura), 1. 10. 1944; Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji, poročilo iz oktobra 1944., Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, I, 1960, št. 1, str. 7-51. Vse tudi v Boris Kidrič: *Sabrana dela*, knjiga II in III. Beograd 1985.

The SNLC was the first national governing body in history of Slovenia, which actually asserted the right of the Slovene nation to sovereignty and self-determination, thus creating the basis for the formation of its state. There was no attempt at a later stage by anyone else beyond the Liberation Front to form an alternative autonomous national governing body. The old party leaders in Ljubljana (SA) rejected the idea of Lambert Ehrlich, their leading ideologist, to form a clandestine Slovene government. The author believes that this question should be studied again in greater detail by modern legal science. He reminds of the fact that, as early as May 15, 1942, the LF attempted to obtain recognition of the SNLC from the Yugoslav government in exile, whose international legitimacy it had never denied. The LF devised conditions that, two years later, became the foundation of an agreement between the royal and partisan governments under the patronage of the Allies. This included the recognition of Slovenia as a federal state, which issued from the SNLC in 1941.